

MUSEOVIRASTO

RIIKKAVIIDOSČČAT MEARKKAŠ HUKSEJUVVON KULTURBIRAS (RKY)

SÁMEKULTURČUOZÁHAGAT

Anár	2
Anáraččaid jahkodatjohtima dálve- ja geassesiiddat	2
Bohccuid rátkinbáikkit ja –gárddit	3
Nuortalaččaid ássanbáikkit	5
Riebanskáiddi ja Leammi guovllu sápmelaš orrun ja gollegoivunovttastupmi	7
Sieidebáikkit	8
Eanodat	10
Bohccuid rátkinbáikkit ja –gárddit	3
Eanodaga sápmelaččaid orrunbáikkiid dálve- ja geassesiiddat	10
Sieidebáikkit	8
Ohcejohka	11
Bohccuid rátkinbáikkit ja –gárddit	3
Deanuleagi sápmelaš ássan	11
Ohcejotleagi sápmelaš ássan	13
Soađegilli	14
Bohccuid rátkinbáikkit ja –gárddit	3
Nuortalaččaid ássanbáikkit	5
Soađegili sápmelaš orrun	14

Anár

Anáraččaid jahkodatjohtima dálve- ja geassesiiddat

Anár sápmelaš dálvesiidda govve bures Biellbbájávrrri girku birrasiinnis. (Hannu Vallas 1999)

jahkodatjohtima johtolagat čuvvo luonddu molsašuddama. Fásta dálvebáikki lassin anáraččain ledje okta dehe eanet geassebáikki. Anára sápmelaččaid muotkunmátkkit eai lean dábálaččat beare guhkit, oaneheamos muttos dušše muhtin kilomettara. Dálvesiiddaid báikki leat leamaš suoddjás vuovddis, unna čáhcejohtologaža guoras, gos bisttii boaldenmuorra ja guohtoneatnamat bohccuide. Oađđenveaijoga guoras dovdojuvvojit logenára dálvesiidabáikki. Maiddái Goaskinjávrrri guovlluin leat eatnamis seilon mearkkat anáraččaid ássamis: eatnamis sáhtta gávdnat eatnatlohkosaš gittiid ja goahtesajiid.

Anáraš ássantiippaid govvejit hui bures ovdamearkkat Biellbbájávrrre girkus birrasiinnis, Nanjajávrrre Njallanjárga, Nuori-Juhána ássangieddi, Čárnavuona Joganjálbmi, Čárnaluoobbala Gaska-Mustola, Nuori-Juhána báiki sihke Lavdnnejávrrre Biehtár-Mihku dálveruoktu, Njižžejávrrre Pekkala ja Goaskinjávri.

Juo anus eret báhcán čuožahagat, mat ain govvejit bures anáraččaid jahkodajohtima ássanbáikki välljema, leat ovdamearkkadihte anárašgiel nama mielde Kovrinsuálui (geassesiida) ja Juvddu gáddi (dálvesiida), anárašgiel nama mielde Săđisuálui (geasseruoktu) ja Oađđenveaijohka (dálvesiida), Godđujávri (geassesiida) ja Gieddesuolu (dálvesiida).

Anár sápmelaš dálvesiidda govve bures Biellbbájávrrri girku birrasiinnis. Anár sápmelaš ássamii gullelaš, 1600-logu rádjái máhcci girkobáiki lea dološ johtolaga guoras, dálá áigge geainnohis muotkki duohken Stuora Biellbbájávrrri gáttis. Biellbbájávrrre girku lea Davvi-Sámi boarráseamos visti. Girku luhtte leat leamaš dálvesiida, boares márkanbaiki ja maŋŋelaš juo luottaheapmin jávkan báhppala vistit. Báikki nalde lea seilon muhtin 1960-logus ođđasit huksejun girkostohpu. Biellbbájávrrre ruossagirku vuollegis biellodoardna lea laktojuvvon girku oarjjábeale ruossabeđui. Bihkkaduvvon olgoseinniin lea vealufiellogeardi ja doartna biellogeardi lea rukses muoldduin báidnojuvvon. Girkosáles leat duolba vielgadin molejuvvon fiellogeavli ja vilges hirsaseainnit. Girku fuolalaččat dahkkon činheapmi vátna ivdnemiiguinis lea 1840-logus dahkkojun ođastanbarguid mielde báhcán hámis.

Geassesiiddat, mat leat sáhtán leat eanetge, leat leamaš guollesálašbáikkiid dihte Anárjávrrre ja dan stuorit oalgečáziid gáddeviidodagain. Árbevirolaš, suoinni šaddi ássangittiin lea seilon oassi álgovuolggalaš vistevuođus, masa leat gullan ássanvistti lassin sávnnjit, áittit, návehat, láđut, sávzzaidbuvrrit, guollegeallárat ja guollegoikadanstelletat.

Ođđadáluid vuodđudanmuttos oktilis dálvesiidaorrumis luhpe. Vuodđudanvuloš dáluide bođii dájvja sihke aitosáš dállobáiki ja ovdeš geassebáiki. Muhtimat luhpe juo dalle jahkodatjohtimis. Ođđadáluid vuodđudanmuttu ovddastit anárašgiel nama mielde Kovrinsuálui (dálvesiida) ja anárašgiel nama mielde Nuori-Piehtár Mahladnyeri gáttis (geassesiida), Gaska-Mustola Čárnaluoobbala gáttis (dálvesiida) ja Joganjálbmi Čárnavuona gáttis (geassesiida), anárašgiel nama mielde Tullâjávri (dálvesiida) ja Sikasto Čárnanjârggas Anárjávrrre gáttis (geassesiida), Juvddu gáddi (dálvesiida) ja Kovrinsuálui (geassesiida), Oađđenveaijohka (dálvesiida) ja anárašgiel nammahámi mielde Săđisuálui (geassesiida) sihke Njellima

Govvadás

Anáraččat leat áidna sápmelaš joavku, mii lea ássan ja ássa ain árbevirolaččat dušše ovttá stáhta ja ovttá gieldda siste. Anáraččaid árbevirolaš ássanguovlu lea Anára siida Anárjávrrre lahkosiin. Ássanguovlu lea bisson seamman čuđiid jagiid, soaitá vel guhkitnai. Fáddáčuozáhahkii lea biddjon ovdamearkan čoakkus anáraččaid jahkodatjohtima geasse- ja dálvesiiddain, mii govvida fenomena.

Anárjávri lea viidodagas mielde viiddis, cuovkanan, sullui ja das lea juovvás gáddi. Jávrrri birra lea eanet jávrrit go gostege eará sajes riikkas. Jiekŋameara lagasvuohta váikkuha guovllu šattolašvuhtii ja giellasiin lea buorrešattot beahcevuovdi. Anárjávrrre oarjelullegáttis lea rámšobáktesuolu, Áddjá, mii lea leamaš anáraččaid guovddáškultabáiki.

Anáraččaid árbevirolaš ássanguovlu lea Anára siida. Hárvelohkosaš siidaservoša ja dan bearatgottiid

Gođđujávri (dálvesiida) ja Gieddesuolu (geassesiida). Kruvnnameahccestobuid vuodđudanmuttos leat ovdamearkan Lavdnjejávri Biehtár-Mihku dálveruoktu (dálvesiida) ja Njižžejávri Pekkalat (geassesiida).

Historjá

Suoma nuorttabeale Sámis sápmelaččat leat čoahkkanan orrut guollečáziid gurrii. Anárjávri viidodaga sámiid jahkodatjohtinvuogádaga muddejedje eanasin guolásteami jahkodatmolsašuddandárbbut.

Vuosttaš áššegirjedieđut anársápmelaččain leat 1550-logus. Anára sápmelaččat gulle ođđa áigge álggus Anára sámi siidi.

Manjdis ruovdeáigge Anára arkeologalaš materiálas vuhttojit ealaskas gávpeoktavuođat. Arkeologalaš dutkanmateriála vuodul Anára guovllus ledje gaskaáigge mánggat smávva bivdoservošat, maid birgenláhkin lei goddebivdu, guolásteapmi, čoaggin ja návddiid bivdiin náhkiid dihte. Dat sáhte molsut ássanbáikki dávjá.

Rádjeguovllus leamaš Anára siida šattai dolin máksit vearu juobe golmma váldegoddái, Norgii, Ruttii ja Ruššii. Anársápmelaččaid árbevirolaččat ásaiduhttin guvlui čuoza 1700-logu rájes suomelaš ođđaássama deaddu.

Anáraččaid árbevirolaš vuohki ásaiduhttit siidda steampilasttii jahkodatmolsašuddan, eatnamat ja čažit ledje sogaid návddašemi vuollásažžan. 1800-logus ja 1900-logu álggus anáraččaid ássan- ja eallinbiras earáhuvai sohkaeatnamiin ođđadállun ja kruvnnameahccestohpun. Mánggat ođđadáluid vuoigatvuođa ohccit vigge oazžut ođđadálu báikki boares guolástangittiidasaset. Dávjá sihke boares geassebáiki ja dálvebáiki čáhkaduvvuiga ođđadállui. Vuosttaš ođđadálut Anárii vuodđuduvvojedje 1740-logus, muhto doaima gievrrui 1830-logu rájes. Ođđadáluid vuodđudeapmái geasuhedje sirdáseapmi meahccebivddus oapmedollui ja viggamuš sihkarastit boares vuoigatvuođaid. Anára 120 ođđadálus sakka eambo go beali leat anáraččat vuodđudan.

Rádjegidden 1852 heittii anáraččaid vejolašvuođa fitnat guollebivddus Várjavuonas Norgga bealde. Rádjegiddema manjel guvlui sirdáse maid davvisápmelaččat, daningo guodoheapmi Norgga bealde šattai loahpahuovot. Nuppi máilmmisoađi manjel guvlui ásaiduhte Beahcáma guovllu nuortalaččaid. Manjit ássandoaimmaid stivrejedje boazodoalloláhka ja luondduealáhusláhka ja nuortalašlága nuppástusat.

Vuosttaš girku viiddes Giema searvegotti vuollásaš Anára kapeallasearvegoddái huksejuvvui 1646-1648 ja dat lei dáláš Bielbbájávri girku nuorttavábealde. Jagi 1747 rájes kapeallasearvegoddái lei Ohcejoga vuollásaš. Girku huksejuvvui Anders Hellandera jođiheami mielde 1754-1760 ja oarjjábeale ruossanađa ovdabeale biellodoardna jagiid 1763-1765. Girku bázi eret anus 1888, goas iehčanažžan šaddan searvegotti ođđa girku gárvánii Anárjávri gáddái šaddan ássama oktavuhtii. Bielbbájávri girku ođaduvvui 1975-76 árbevirolaš bargovugiid mielde.

Bohccuid rátkinbáikkid ja –gárddid

Anár, Eanodat, Ohcejohka, Soađegilli

Sállevári gárdi Anáris. (Hannu Vallas 1999)

Govvadás

Riikka davimus oasis sámi kultuvrra mávssolaš ealáhusa, boazobarggu čielgasepmosit earuheamis ja beakkáneamos ráhkadusat lea rátkingárddid. Bohccuid rátkinbáikkid gullet nomádisttalaš boazobargui ja dain lea báikkálaš olbmuid maid mearkkašahtti kultuvrralaš ja searvvušaš mearkkašupmi. Čoggosii válljejuvvon gárddid ovddastit guovlluguovdasaččat, áiggálaččat ja ráhkadusaid dáfus sierralágán ja sierra geavahanmuttu gárddiid. Anus eret báhcán, divoduvvon dehe muhtin muddui eanaluvvan gárddid leat mearkkašahtti ráhkadusat, mat govvidit boazoealáhusa historjjá. Adnojuvvon bohccuid rátkinbáikkid ja –gárddid leat buorit ovdamearkkat buvttadanráhkadusain, mat govvidit gárganan boazodoalu luonddu.

Boazoealáhusa ruohttasat lea goddebivddus ja Sámi guovllus dovdojuvvojit mánggat viiddes

godderoggevuogádagat omd. Eanodaga Heahhtá ja Bealdovuomis sihke Anára ja Ohcejoga guovlluin. Boazoealáhusa ráhkadusat leat gárddiid lassin johtolagat, guottetbáikkít, ragatbáikkít ja bohčinnjárggat.

Rátkimat gullet bohccuid lunddolaš jahkodatmolsašuddamii ja gárddit ja rátkinbáikkít leat huksejuvvon guohtoneatnamiidda. Giđđarátkinbáikkiid gárddit leat huksejuvvon miessemearkuma várás. Rátkingárddit leat plánejuvvon omd. čavčča áigge njuovvanbohccuid ja vuojániid čuoldima várás.

Gárddiid hápmi lea gárganan čuđiid jagiid áigge. Bohccot leat vuohččan čohkkejuvvon ja vuojuhuvvon gárddiide. Rátkingárddiid njálmmádagain bohccot vuojuhuvvojit biebmgárdái ja sivlláid bakte gárdái. Girdnus ealihan- ja njuovvanbohccot čuldojuvvojit unnit gontturiidda. Mearkungárddis ii leat dábálaččat girdnu eaige gontturat. Rátkinbáikkiide leat huksejuvvon stobut ja gámmet boazoolbmuid idjadeami várás, dávjá gárddi birrasii viidát.

Gárddiid huksemis leat adnon heivvolaš huksenmateriálat mat leat oažžumis, beahcevuovdeavádagain hirssat, duottarmarrasiin soahki ja muorahis duoddariin geađggit ja rissit. Ođđasit gárddit leat huksejuvvon sahádávviris ja sráŋgafirpmiin.

Čoggosii leat válljejuvvon ovdamearkan čuovvovaš rátkinbáikkít ja –gárddit, mat čájehit gárddiid geavahanulbmila, sierralágán huksenvieruid ja –materiálaid, áiggálaš ja guovlluguovdasaš juohkášumi.

Erttetvári geađgegárdi Báišduoddaris. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke 2005)

Ohcejohka

- Erttetvári ja Bádošoavvi 1800-logu geađgegárdit Báišduoddara guovllus: Erttetvári lea huksejuvvon goddebivddu várás ja dat leat maŋgel adnon gárdin bohccuid várás
- Ristenašoavvi miessemearkungárddi guovllus guokte boares reatkágárddi 1940- ja 1950-loguid ja goalmát ođđasit fierbmegárddis ja fiellus
- Áilegasa rátkingárdi Gáregasnjárgga lahka, ain anus Báišduoddara bálgesa rátkkagárdi
- Vađát, Gálddoavvi bálgesa dálverátkimiid váldobáiki 1900-logu álgobealde gitta 1950-logu rádjái, huksejuvvon báikki nala njeidon soga
- Čohkavári, Gálddoavvi bálgesa nubbin boarráseamos dálverátkkabáiki; leamaš anus 1952 – 1967; rátkkabáikkis leat leamaš olu stobut ja gámmet
- Gárdemaras, 1900-logu álggu soga ja reatkkáin huksejuvvon gárdi
- Hännomarrasa miessemearkungárdi, rissiin ráhkaduvvon Gálddoavvi bálgesa boares miessemearkungárdi suhkes soahkevuovddis, ođđasit váldon atnui 1940 – 1950 –loguid

Eanodat

- Gárdemaras, Näkkela bálgesa miessemearkungárdi Ovnneduoddara nuorttabealde, álgoálggos dáláža mihá unnit ng. rissegárdi. Dálášlágán 1937-1938 huksejuvvon muoragárdi lea divvojuvvon 1990-logu mielde miessemearkungárdin.
- Bihčosjávrrre 1930-1950-loguid dahkkojuvvon geađgegárdi
- Eanodagas leat dasa lassin eatnanlohkosaš bores ja ođđa miessemearkungárddit, rátkin-, vuovdin-, bohčín ja njuovvangárddit, mat leat anus ja mat leat báhcán eret anus. Dain oassi lea ráhkaduvvon geđggiin, oassi rissiin

Anár

- Sállevári juo 1800-logus geavahas leamaš rátkingárdi lea Leammi álbmotmeahci siste; stuora, 0,5 kilomettara guhkkosaš gárdi lea huksejuvvon jagi 1933 gárddi mielde muorain (holggain) ja ođastuvvon 1980-logus; gárdái gullet guokte njálmmádaga ja rátkingárdái 22 gonttura; stobut dehe daid bázahusat gárdebáikkis leat oktiibuot 17

Soađegilli

- Vuomečielggi rátkinbáiki; Sámi bálgesa jagi 1898 rájes ain adnojuvvon rátkingárdi, mii lea ođastuvvon mánggaid gerddiid; legendáralaš rátkinbáiki, mas leat leamaš bohccot gárddis hávális duháhiid mielde;

gárdebáikkis leat leamaš 1900-logu álgobealde mánggat stobut; priváhta olbmuid lassin ee. leansmánne stohpu ja gáffestohpu

Gihttel

- Sámmálčielggi gárdi; nubbi boares hámis bures seailluhan spiehkastatstuora gárdi; sturrodagas mielde s. 60 há eananviidodat; rátkinbáikkis gávccu stobu

Suovvaguoika

- Saarivaara gárdi; huksejuvvon hirssain; lea leamaš dálá báikkis juo 1700-logu loahpageahčen; rátkimiidda buktojuvvon eanemussan duhátmeriid mielde bohccot; atnu nohkan 1970-logus; divoduvvon 1990-1992; rátkinbáikkis lea muhtin boazostohpu

Stáhta lea divodan Saarivaara, Sállevári, Sámmálčielggi ja Erttetvári gárddit 1990-1992.

Historja

Čálalaš dieđut Fennoškándia guovllu boazodoalus leat bođuid mielde jagiid 892 - 1500-logu álggu gaskkas. Boazodoallu lea álggahuvvon maŋimusat 1500-logu, vuohččan unnislágán gotti seatnadeamis ja atnimis geasuhaneallin. 1500-logu maŋjel go čálalaš ávdnasat lassáne vearrologahallamiidda ja virgeolbmuid čállošii namahuvvui boazodoallu ja dasa gullelaš jahkodatjohtimat. Dáláš Davvi-Sápmái sámi boazodoallu váldoealáhussan, masa gulai guođoheapmi, lávddai maŋimusat 1600-logu mielde. Boazodoallu murddii ođđaássama ovddas ja ohcalii viidit áruhis guohtoneatnamiidda davvelebbui. Čálalaš dieđuide vuodđudettiin sámi boazodoalu áramus bárisáigi lei 1750-logu beallemutto rájes gitta jagi 1852 rádjegiddemiid rádjái, goas bohccuiguin sáhtii bargat bohccuid lunddolaš vánddardanhálu mielde siseatnama ja mearrarittu gaskka. Rádjegiddemiid maŋjel sámi boazodoallu šattai vuogáiduvvat ođđa guohtundillái.

Stuoraboazodoalu gárganeapmi lea adnon oalle nuorra fenomenan, muhto ášši dutkojuvvo ain iige ovttáčilggolaš dulkan áššis ii leat gávdnon doaisttáži. Stuoraboazodoalu riegádeapmi laktása sámiid kultursiskkáldas dynamihkkii.

Sámi boazodoalus boazobarggut bargojuvvoje guođohansiiddaid mielde. Guođohansiiddaid ovddasvástádussan lei bohccuid guođoheapmi ja eará boazobarggut árbevirolaš návddašanguovlluineaset.

Suoma vuosttaš boazodoalloláhka addojuvvui 1932. Ođđasit lágat mearriduvvoje 1948 ja 1990. Boazobargguid motoriseren ja johtima šaddan álkibun lea rievadan boazobargguid geavadiid. Fásta orrojun giliid lahka rátkinbáikkiin eai šat idjat ja oassi stobuin leat sirdojuvvon eará sadjái dehe dat leat báhcán eret anus.

Nuortalaččaid ássanbáikkid

Čeavetjávrru skuvla. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke 2005)

Govvadás

Njellima ja Čeavetjávrru nuortalaš siiddat govvidit nuppi máilmmisoađi maŋjelaš ásaiduhttindoaimma riikka davimus oasis. Čuomajoga nuortalašgieddi lea dáláš Suoma viidodagas seilon ovttaskas nuortalaččaid visteollisvuohhta, mii leat dahkkon nuortalaččaid dološ huksenárbevieru mielde 1940-logus, go nuortalaččat šadde eváhkoii Beahcáma Suonnjelis. Vistevuođdu ovddasta sihke dološ árbevrrui vuodđudan huksema ja stáhta ássandoaimma tiipadáluid.

Suoma meari dáfus unnánaš nuortalaččat leat Supmii ovdal gullan Beahcáma viidodaga golmma siidda Suonnjela, Beahcáma ja Báhcaveaijoga nuortalaččat, geat leat ásaiduhtton nuppi máilmmisoađi maŋjel Anára gieldda nuortaoassái.

Njellimvuona moskkis, Virdánjargii doalvu geaidnoguoras, Anárjávrru nuortadavvigáttis lea

Njellima gilli, man unna ássanvisttázat leat huksejuvvon tiipasárgosiiguin nuppi máilmmisoađi manjel. Huksemis leat viggojuvvon váldojuvvot vuhtii nuortalaččaid huksenárbevierru ja báikkálaš dilit.

Čeavetjávri lea nuortalaččaid guovddášgilli, mas lea vuodđoskuvlla vuolledássi ja badjedássi, dearvvašvuhtadállu, Ortodoksalaš girku ja searvegoddedállu, Meahciráđđehusa virgedállu, nuortalaččaid árbedállu ja nuortalaččaid siidačoahkkima doaimmahat.

Lohttujoga nuortalašgiettit (Oskárjávri ja Oskárguoika) leaba leamaš Suonnjelis eváhkoi vuolgan Semenoffiid ja Fofanoffiid bearrašiid ássanbáikkit 1940-logus. Nuortalašgietti lea huksejuvvon boares árbevieru mielde. Čuomajoga guoras 12 km geahčen Goajtejávrrre davvigáttis lea Fofanoffa bearraša geasseruoktun leamaš ássangieddi, mii lea ođaduvvon 1983. Oskárguoikka ja Oskárjávrrre ássangittiin stohpovistti lassin lea seilon eará vistevuođu, masa gullet njalat, sávdnji, áittit, olgoláibunommánat, eanangeallárat, sávzzaidbuvrrit, bohccosuojit ja fierbmeholggat.

Visteollisvuhtii gullá

- ássangoahti, mii manjel lea adnon málestangoahtin
- stohpu, mii lea huksejuvvon ođđasit 1983
- njalla
- olgoommán, mii lea muvreuruvvon measta ollásit ođđasit 1980
- suovvasávdnji, mii lea huksejuvvon ođđasit 1983
- beatnatluoggu
- sávzzaidbuvri ja -áiti
- boazoláhtu guhkkelis eará vistejoavkkus
- fierbmeholggat

Nuortalašgietti birastahti gárdi lea sulaid 1400 m guhkkosaš riekkesgárdi, man viidodat lea 8 há. Gárdi lea 150 cm alu. Bessodatdárbašin gárdi čatnamis leat adnon soahteáigásaš duiskalaš telefonkábelat ja spihkárat. Gárdi lea muhtin muddui ođaduvvon 1980-logus.

Eará giettit, mat ovddastit hui bures nuortalaččaid ássama, leat Kevärinne-dállu Gođđujávrrre gáttis, man giettis lea dološ ássanvisti, áiti-sávzzaidbuvri ja sávdnji. Čárnajávrrre gáttis Báhcaveaijogas lea guovttelanjat álgoalgosaš ortnegis seilon nuortalaš dállu sávzzaidbuvri-áitevisttiinis ja áidojun buđetbealdduinis.

Galmmasjávrrres lea seilon Fofanoff-soga mansárdagáhtot stohpu, mas lea fielluin ráhkaduvvon feaskkir. Dat ovddasta hui bures nuortalaččaid meahcceássama. Unna, juo jávkan návehaččas leat leamaš gussa ja heasta.

Čeavetjávrrre ortodoksagirku (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke 2006)

Historjá

Nuortalaččaid árbevirolaš ássanguovlu olii Njávdamis Beahcámii ja Duolláma Sápmai, muhto stáhtaid gaskavuoda rádjepolitiikka lea earáhuhtán nuortalaččaid árbevirolaš ássanmáliid. Nuortalaččaid jahkodatjohtinvuogádat lei okta boareshápmásepmosiin ja mihtilmaččamus johtinmáliin. Suonnjel lei 1600-logu rájes gitta 1800-logu rádjái eanasin bivduin ealli searvvuš. Dálvviid orro oktasaš dálvesiiddas ja bivde ovtas guoli ja stuorafuođuid. Eará jagiáiggiid olbmot bieđgane suonjarhámat málle mielde bivdit guoli ja meahci valji iežaset sohkaeatnamiidda. Bohccuid atne fievrin ja goddebivdu geasuhaneallin.

Go Suopma massii nuppi máilmmisoađis Beahcáma Sovjetlihttui, de nuortalaččat evakuerejuvvojedje ovdeš ássanguovlluineaset. Beahcáma guovllu golmma siidda nuortalaččat ásaiduhttojuvvoje Anára gieldda nuortaoassái, suonnjellaččat Čeavetjávrrre guvlui, beahcánlaččat Čárnajávrrre-Njellima guvlui ja Báhcaveaijoga nuortalaččaid Giđđajávrrre-Mustola guvlui.

Nuortalašservoša muotkun ođđa fásta ássansajiide dáhpáhuvai 1949-1952. Njávdamá guvlui nuortalaččat ásaiduhttojuvvoje birrajagát ássanbáikkiide 50 kilomettara guhkes seakka avádahkii váldočázadagaid gurrii Njižžejávrris Gáretjávrrái ja guovllu gohčodišgohte Čeavetjávrrin. Ássamii ii šat gullan oktasaš dálvesiida eaige jahkodatjohtima sárgosat.

Nuortalaš dáluid smáittes vistit huksehii stáhta.

Beahcámis eváhkkoi šaddan nuortalaččat mutko Njellima guvlui 1945 ja 1946. Stáhtaráđi nannen ássanplána mielde Njellima huksen álggahuvvui 1948 álggus. Jagi 1951 rádjái birrasii ledje ceggejuvvon 51 ássanvistti, seamma veardde áittit sihke skuvla, internáhtta, dearvvašvuohtadállu ja rohkosviessu.

Čeavetjávrrre guvlui huksejuvvoje badjelaš 50 ođđadálu nuppi máilmmisoađi maŋnel. Čeavetjávrrre ássan- ja huksendoaimma lei stáhta ođđasithuksendoaimma oassi Sámis. Nuortalaččat, geat ledje ássan Beahcáma Suonnjelis, mutko eanas Čeavetjávrrre guvlui. Stáhta huksii gili guovddáži ortodoksalaš girkovistti, girkoeatnama dearvvašvuohtadálu, skuvlavistti ja dan internáhta sihke boastta. Nuortalaččat gullet Suoma ortodoksalaš girku Sámi searvegoddái. Arkiteakta Ole Gottlebena plánen Čeavetjávrrre rohkosviessu viháhuvvui atnui 1951.

Dakkaviđe nuppi máilmmisoađi maŋnel nuortalaččat vigge ásaiduvvat Lohtu ja Njellima gaskasaš guvlui nu lahka go vejolaš ovddeš ruovttueatnamiid. Eananluobaheamis ruovttubáikkiset, bohccuideaset ja measta buot eará opmodagaset massán Semenoffa bearaš háhpehii ovdal Čeavetjávrrái bidjama ásaiduvvat vuohččan Suonnjela ovddeš geassesiiddaide Čuomajoga Goajtejávrrái 1946-1948. Vuohččan huksejuvvui lavdnjehohti, mii adnojuvvui málestangohtin ássanvistti dehege stobu gárváneami mielde 1947. Gárdi adnojuvvui Semenoffaid eret muotkuma maŋnel Sámi bálgesa gaskaboddasaš rátkingárdin. Nuortalašgietti ođadeapmi álggii 1980-logus. Stohpu ja sávdnji huksejuvvoiga ođđasit 1983. Oskárguoikka ja Oskárjávrrre nuortalašgiettit ođaduvvoje 1981 ja 2000 Máilmmi Luonddu Vuodđudusa Suoma Ruhtaráju oktasašdoaimmaleairras.

Riebanskáiddi ja Leammi guovllu sápmelaš orrun ja gollegoavunovttastupmi

Nillá Bierá dállojoavku Lismmá sámi gilis. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke 2006)

Govvádus

Riebanskáiddi ja Leammi luondduriggodagaid geavahusa govvidit guovllu boazodoalloássan, Lismmá sámi gilli ja Gábe-Joavvna meahccedállu sihke nuppi máilmmisoađi maŋnel šaddan gollegoavunovttastupmi.

Riebanskáiddi ja Leammi viidodahkii vuodđuduvvon Leammi álbmotmeahcci lea Suoma stuorimus, dat lea maid Eurohpa viidimus luottahis ja áidalas mehciin. Álbmotmeahci duovdagis molsašuddet eatnatlohkosaš stuora jogat ja daid gaskkas vuovde-, duottar- ja jeaggeeatnamat. Viiddes lagešvuovddit gokčet alimus marastagaid ja duottabálljážiid ravddaid. 1800-logu loahpas orrojun Gábe-Joavvna gieddi Čoađginjávrrre davágeahčen lea Leammi viidodaga vuosttaš ođđadáluid joavkkus ja dat muitala mánggahápmásaš sápmelaš eallinvuogis muttus, goas sámi kultuvrras sirdasišgohte fásta orrumii.

Lismmá gilli Leammi álbmotmeahci guovdu lea ráhkadusas dáfus bures seilon ovdamearka sámi orrumis, mii vuodđuduvvá boazodollui. Gili, mii lea guovdu Áhpe-Sámi viiddes vuovde- ja jeaggeskáiddiid, birastahttet boazodollui heivvolaš beahceválddalaš danasjeaggeguolbanat. Avvilii luoiti Lismájoga nuortadavvigáddái Dálovári vuollái huksejuvvon gili vistevuoddu bohtá 1900-logu sierra logijagiid.

Lismmá gili jalges šiljus lea Nillá Bierá, Nillá Joavvna, Jussá Ándde ja Iisku Iisku (Heandarabáiki) dálut. Lismájoga nuppe bealde lea Guolbandievá vistejoavku. Šilljui gullet ássanvistti lassin návehat, bárraáittit, sávnjit ja muorravisttit. Dálu guoras lea fielluin huksejuvvon gárdi, gárddit leat birastahttán šilju ja heargeláđut leat leamaš lagašmeahcis. Šillju lea muorahis, jalges sitnogieddi, mas leat suinniid goikadanháset.

Leammi gollegoavunovttastupmi, mii lea duovdagiid dáfus váikkuhanválddalaš jalges duottareatnamiin, lea okta Sámi gollehistorjjá maŋit čuozáhat, mii govvida nuppi máilmmisoađi maŋnelaš muttu. Leammi golleguovlu lea Leammi álbmotmeahci viidodagas lagamusat Leammi oarjjadávebealde. Gollegoavuid ovttastupmi unna ássanvisttiidiguin lea ollásit jalges duottarduovdagis. Golleeatnamiin davás rahpasa

viiddes ja oktilis duottar.

Buorit gollebaikkat leat jogašgierragiin ja čázi coagesvuolta lea leamaš golledoidima árrun. Golledoidima unnuma mielde viidodahkii leat báhcán muhtin logi vistti ja huksehusa, stobu ja gámme, doarjjabáikkiid vistebázahusa ja giddesrunngot deatáorohaga, mat mitalit golledoidimis. Šlájás mielde namuhanveara báikkat leat ee. Pellis-joavkku doarjjabáiki, Jomppás-darfegoahti, Isola ja Liukkosa šiljut sihke Hopu ja Pihlajamáki doarjjabáikkat.

Leammi gollegoavunovttastumi viidodat. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke 2005)

Historjá

Dáláš Oarje-Sállevári guovlu lea Guovdageainnu johtti boazosápmelaččaid dálveguhtoneanan. Lismmá gili ásaiduhttin laktásii jagi 1852 rádjegiddema čuovvumušaide. Rádjegiddema maŋnel Oarje-Sállevári guvlui šattai guhtuneatnamiid dáfus guorosadji, mii goitge dievvagođii Kárášjogas bohtán ođđa fárrejeddjiiid mielde. Gilli gohčoduvvui dan vuosttaš ássi mielde Čáلكun, maŋnel Lismájohkan ja Lismán. Niila Länsman dehege Čáلكku-Nillá bođii Lismái Norggas ja huksehii 1870-logus vuosttaš dálu Lismájoga gurrii.

Niila Länsman vuodđudii báikki nala kruvdnavuovdestobu 1893 namain Lismájohka. 1/8 manddála ođđadállu vuodđuduvvui 1907, dan vuodđudeaddjin lei Nillá Nillábárdni Länsman. Dállu juhkkjuuvvui maŋnel vieljažiidda Bierái ja Jovnnii (Nillá-Bierá ja -Joavvna). Nillá-Bierá dállu huksejuvvui 1898 ja dan hukseheaddjin lei Niila Niilanpoika Länsman dehege Pikku-Nillá, vuosttaš dálu huksejeddji bárdni.

Kruvdnavuovdestobu Hannula vuodđuduvvui 1893, dan vuodđudeaddjin lei Ohcejogas mutkon badjesápmelaš Hans Hánssabárdni Kittii, gii oaččui ođđadállovoigatvuoda 1907. Hannu Kittii huksehii dálu 1890-logus ja huksejeddjin ledje jáhku mielde seamma olbmot, geat huksejedje bálddas leamaš Nillá-Biera dálu. Nillá-Joavvna dállu huksejuvvui soađi maŋnel 1946-48.

Lismmás fitne skuvlla vázzime 1954 rájes Menešjávrris, gosa huksejuvvui skuvla ja dan oktavuhtii internáhtta. Geaidnooktavuoda gilli oaččui 1970-logu ja rávnnji 1989.

Gábe-Joavvna giettiin orrun Aikiot gullet dáláš Sállevári bálgasa anárlaš vuodđosogaide. Soga boazoolbmuiin beakkáneamos olbmuid gulai Jouni Aikio (1875-1956), gean mielde Gábe-Joavvna giettiin oaččui namas. Gábe-Joavvna guođohii ealus Bártneuođdara viidodagas ja ovdal nuppi máilmmisoađi Leammi viidodagas. Ođđadáluid vuodđudeaddjit ledje 1800-logu loahpas dávjá guolástansápmelaččat ja dálu lea vuodđudan Meneš-Ándde dehege Guovža-Ándde, Antti Juhaninpoika Morottaja (1853-1907). Gábe-Joavvna dállu háhkojuvvui stáhtii jagi 2002.

Leammi golli gávdnui jagi 1945 ja gávnus dagahii jođánit viiddes gollefebera: gollegoavut Leammi viidodagas ledje jagiid 1947-1951 badjel guoktečuođi. Gollefebera unnuma mielde viidodahkii báhce goitge olu gollegoavunáiggis visttit ja huksehusat, main oassi lea ain anus. Gollegoavuid ja turisttaid fievrredeapmi ja oahpisteapmi fálle barggu maid guovllu sápmelaččaide

Sieidebáikkat

Anár, Eanodat

Govvadás

Sieidebáikkat govvidit sámi kultuvrii gullelaš, luonddus ealli olbmuid historjjálaš máilmmegova ja vuoinjalaš árbbi. Anárjávrris Áddjá, Taatsi, Pakasaivo, Ákässäivo ja Näkkela sieidebáikkat leat beakkánat ja oassin juobe oaidnámušbáikin šaddan. Sieiddit leat leamaš ovdamearkkadihte báktehámit dehe stuora luonddugeađggit, mat vuhttojit čielgasit sierralágánin eará birra.

Sápmelaččaid dološ osku lea vuodđuduvvan animisttalaš máilmmeidnui ja šamanisttalaš kulitta hápmái.

Áddjá, Anár. (Helena Taskinen MV/AO 2006)

Eallinaddin lei luondu. Heallogedggiid, sáivvuid ja duoddariid jáhkke veahkehit olbmuid, go daid bálvale ja daidda oaffarušše. Oaffarat ledje skeaŋkaoaffarat dehe searvvušlaš oaffarat. Oaffarskeaŋkan ledje boazo- ja goddesiiddiide čoarvvit ja dávttit, guollesisieddit njuhttojuvvoje oaffarliemain, mas lei guolevuodja, oktasašsiiddiide ledje skeaŋkan goappašagat.

Ipmilat leat leamaš luondduihtagat beaivi, mánnu, dierpmis, bieggolmmái ja čáhceolmmái. Sieiddit leat basuhuvvon kultabáikkid, dávjá earenoamáš ja stuora luondduhámit. Sáivu bealistis lea oskkumušaid mielde váinniid orrunbáiki, sáivojávrrre botni vuolde duoid beliid nubbi

máilmmi. Sáivojávrrit leat dávjá hui čiekŋalat, daid čáhci lea šealgat ja dain eai golggit jogat gosage.

EANODAT Näkkela sieidi

Näkkela sieidi lea Näkkela dálvesiidda lulábealde soagi šaddi morenabonnážis Syynidievá vuolde Näkkeljávrrre oarjegáttis. Geađgi seaggu bajás guovlluid ja lea vuodđoviidodagas mielde njealječieŋat ja badjelaš golmma mettara alu. Geađgi lea leamaš guollebivdiid lassin maid goddebivdiid sieidi.

ANÁR

Áddjá lea hui dovddus, viidát bálvaluvvon ja gudnejahttojuvvon bassi báiki. Áddjá lea leamaš okta mávssolaččamus dierbmása, vuoimmálaččamus ipmila bálvalanbáikkiin. Lea vejolaš, ahte Áddjá lea bálvaluvvon ja dasa lea oaffaruššojuvvon badjel duhát jagi. Allahárjjat 300 mettara guhku ja 100 mettara govddu báktesuolu Áddjá ceaggá Anárjávrrre Adjáčielggis hui fáhkka, das leat olu biejut ja hoalut. Sullo anárašgjel namma Äijjih dárkkuha bajána. Mitalusaid mielde sullos lei bajána ássanbáikin oaffarbiedju, mas doalvvuj manahat Ádjá davábeallái ássi Áhká lusa, mii lea alla várri. Eará anársápmelaččaid ipmilat ledje Beaivi, Čáhceolmmái, Bieggolmmái ja Sieidi.

KITTILÄ Taatsi sieidebáiki ja Taatsigirku

Seakkabávttat Taatsijávri lea sieidebáikkiid beakkánepmosiin. Taatsi sieidi jávrrri oarjedavvegeahčen lea lunddolaš, logenár mettar alla geađgebázzi, mii seaggu cehkiiid mielde bajás guovlluid. Dan čohkas lea ovdal leamaš čiehkagahpira sulástahti geađgi. Lahka lea ceakkobákti Taatsigirku, masa laktásit maid bálvalanárbevierut.

MUONIO Pakasaivo ja Äkässaivo

Pakasjávrrre nuortalulábeale Pakasaivo lea sulaid kilomettara guhku ja 20-100 mettara govddu ávžejávri, man measta ceakkobávttit leat sulaid 50-70 mettara alladat.

Äkäsjávrrri, ceakkobávttat sáivojávrrri nuortagáttis lea girkobákti, sieidegeađgi, mii lea ceaggut loktejuvvon ráktogeađgi alla heaŋgobávtti nalde Äkäsjávrrre nuortagáttis.

Historjá

Sápmelaččaid ássanguovllu sieidebáikkid ja sáivojávrrit ledje ovdaristtalaš oskumušmáilbmái gullelaš kultta báikkid. Juohke sámi siiddas lei iežas sieidi ja oaffarbáikkid sieidde luhte.

Risttalaš oskui moriideami maŋnel 1600-1700-loguid sieiddit báhciŋohte eret anus.

Eanodat

Bohccuid rátkinbáikkit ja –gárddit

Geahča Anár (3)

Sieidebáikkit

Geahča Anár (8)

Eanodaga sápmelaččaid orrunbáikkiid dálve- ja geassesiiddat

Bievrrašjávrrre geassesiida, visttit Bievrrašluobbala gáttis. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke 2004)

Galggojávrrre geassesiida. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke 2005)

Govvádus

Näkkela dálvesiida sihke Galggojávrrre ja Bievrrašjávrrre geassesiiddat ovddastit riikamet guhkimusat sápmelaš boazabargui vuodđuduvvan sápmelaš orruma jahkodatjohtima eallinbirrašiid Giehtaruohtasa Sámi guorba ja hárvvet orrojun duoddariin.

Dálve- ja geassesiidavuogádat vuodđuduvvá sápmelaš boazobarggu gáibidan jahkodatjohtimii vai guohtonmolsašuddan ja guolástanvejolašvuodát sáhtte olláhuhttojuvvot sierra jagiáiggiid. Geassesiiddat leat duottarbadjosiin.

Dálá Eanodaga sápmelaččat orrot Durdnosa Sámi dološ siiddaid dehege Ruovdnila, Suovditvári ja Bealdojávrrre sámi siiddaid duovdagiin.

Näkkela gilli lea unna Näkkeljávrráža davvigáttis guovdu viiddes meahci. Gili, mii lea duovdagiiddis dáfus earenoamáš birrasis, vistevuođđu čoahkkana unnislágán, lupmosit sámi huksenárbevieru mielde sajuštuvvon vistevuođus. Gili lullioasis Näkkeljávrrre oarjegáttis lea Näkkela sieidegeađgi.

Näkkelis vuolgá Bievrrašjávrrái sulaid 15 km guhkkosaš bálggis. Lahka Norgga ráji Bievrrašjávrrre lulábealde, unna jávrráža gáttis lea boares sápmelaččaid geassesiida, mii ránes visttiinis ráhkada oktilažžan seilon ollisvuoda. Guovlu lea ain anus, dat lea Näkkela bálgesa Jávrrrešduoddara oarjaniid guovlu.

Galggojávri lea boares Magga ja Näkkäläjärvi sogaid geassesiida, gos leat orron ja guođohan ealuid 1900-logu álggu rájes. Dálá áigge dat lea Jávrrrešduoddara nuorttuhiid jahkodatorohat, gos orrot giđđadálve guođohanáigge. Čakčadálve doppe orrot ohcanáigge dehege go čohkkejit bohccuid. Orrunstohtbut leat 9, áittit 12. Siidda

birrasis leat olu boares goahte- ja orrunsažit sihke bohčin- ja mearkungárddit. Vuosttaš stohtpohksemaht leat 1920-logu rájes.

Bievrrašjávrrre siida lea riikkaviidosáčat divrras duovddaguovlu.

Historjá

Suoma oarjjábeale Sámis boazosápmelaččat čoahkkane orrot Nuorta-Eanodaga beahcevuovdeavádahkii sihke Rádjeeanu – Muonioeanu gurrii. Eanodaga duottarguovvluid Sámi orruma johtinvuogádaga muddeje

boazobarggu jagiáiggiid birrajohtima dárbbut.

Go Ruošša geaisirgotti ja Dabmárku-Norgga gonagasgotti rájit manne gitta 1852, de šadde johttisápmelaččat válljet, man riikka orrun sii oruiduvvet. Rájiid giddaneami mielde Bievrrašjávrrres šattai boazosápmelaččaid geasseorohat ja dálvviid sirde bohccuiguin vuovdeeatnamiidda Heahtá - Muotkejávrrre ja Näkkela gili lahkosiidda. Galggojávrrre gilli stáđásnuvai geasseorohahkan 1900-logu álggus. Geassesiiddat leat maid lubme ma ja čakčaguolástusa doarjjabáikkid. Báris áigi Bievrrašjávrrre atnui lei 1910 – 1940-loguid, goas guovllus fitne maid suomelaš dálonat sesonjaguolástanmátkkiineaset.

Ohcejohka

Bohccuid rátkinbáikkid ja –gárddid

Geahča Anár (3)

Deanuleagi sápmelaš ássan

Dálvádasa gilli. (Johanna Forsius MV/RHO 2005)

guolástanturismii ja Deanu nammii Eurohpa buoremus luossajohkan. Eará guollešlájain dehálaččamusat leaba soavvil ja mearradápmot Deanu oalis ja duottarčáziid jávrriin čuovža.

Ássanmálla ja eallineavttuid vuodđun leat leamaš luondduriggodagat. Deanuleagi guolásteaddjesápmelaččaid dálldollui lea leamaš mihtilmas luonddu fállan resurssaid mánggabeallásaš geavahus. Mearrideaddji ássanbáikki válljemis lea leamaš vejolašvuohta luossabivdui ja eanandollui ovttahtedettiin meahcebivdui. Duottarjávrriid čáziin lea bivdojuvvon čuovža. Vánes resurssat leat dahkan vejolažžan joga gurrii dušše hárvvet čoahkkanan ássama.

Karášjoga ja Ohcejoga gaskasaš hárvlohkosaš gilliássamis Dálvádas lea gávdnan saji ássamii vuogas sadjai báikkis, gos Njiljohka ovtastuvvá Detnui. Stuora sullot ráhkadit gili guohton- ja gilvveeatnamiid. Gili vistevuodđu čoahkkana sierraagát, lupmosit leagi dulbes oassái saji gávdnan dáluin.

Iešbirgejeaddjedoalu oassin rievssatbivddus lea leamaš guovddášmearkašupmi 1960-logu rádjái. Dálvádaslaš sogaid návddašaneatnamat gámmideasetguin leat leamaš gili nuorttalulábealde duottarbadjosiin.

Detnui váldojohtingeaidnun laktásit Deanu rasttildanbáikkid, gaddáigoargnun ja čakcáiluoitádanbáikkid sihke gárganan fanasduddjonárbevierru. Dálvejohtolagat leat mannan eanas jienja mielde. Eatnangeainnut Suoma bealde leat bohtán easka 1900-logu manjit lahkis.

Válimaa guovlu Ohcejoga girkosiidna ja Njuorggama beallemutto sulaid lea fállan buriid vejolašvuođaid ássamii ja huksemii Deanu dássedis gáddesneaidna oassin.

Govvádus

Deanuleagi guolásteapmái ja šibitdollui rohttahuvvan sápmelaš ássama ovddasteaba čoggosis Dálvádasa gilli ja Válimaa dálle Deanuleagi ráhkadan váikkuhanválddálaš duovdagis.

Deanu oali lea jiehkkegollan hábmen, rastáčuoposa mielde U-bustáva hápmásaš leahki, mas johka golgá mángga saje 200-300 mettara birastahtti njoaiddušamat duottarbadjosiid vuollelis. Deatnu lea áiggiid mielde čohkken stuora sáttogearddádagaid, maidda leat šaddan sierra aloddatdásiide buorin gilvin- ja ássanbáikin doaimbi steallit. Deanu čakčadaga dálkkádat lea Golf-rávnnji geažil mihá liehmut go seamma govdotatcehkiin eará sajes.

Deanu luondduriggodagain mearkašahhtimus lea Jiekamearas goargnu luossa, mii lea vuodđun guovllu rikkes eamikkultuvrii, stuorru

Välimaa guolásteaddjesápmelašdálu ássangiättis lea hirssain ráhkaduvvon, lavdnjegáhtot bárrastohpu ássanvistin, golbma fiello- dehe lavdnjegáhtot áitti, lavnnjiin lovdojun gámmemálet sávzzaidbuvri, láhtu, luovvi sihke vinte suodjeáiddiidisguin. Jagiid 1981-1983 divoduvvon šillju ovddasta mihtilmas boares deanudálu vistevuođu sihke volymas ja huksenvuogis beales. Guovllu duovdagiin lea maid boares báikki nala sirdojun hirssain jagi 1990 huksejuvvon sávdnji.

Välimaa luottat vuhttojit dálu birastahtti ruoktoniitun ja guođoheami ja lasttaid váldima luottat lagaš lastaniittu sulástahtti soahkevuovdin. Duovdagiid dáfus váikkuhanválddalaš ja čáppa soahkevuovdi dálu davveviesttarbealde lea Nuorta-Finmárkku – Ohcejoga boarráseamos ealli soahkevuovdi, sullii 300 jagi boaris.

Dálvádas gilli lea riikkaviidosaččat divrras Deanuleagi duovddaviidodaga oassi.

Välimaa ássangieddi. (Johanna Forsius MV/RHO 2005)

Historjá

Suoma nuorttabeale Sámis sápmelaš ássan čoahkkani guollás čáziid dego Deanu gurrii. Guovllu mearkkašáhttimus luonddurigodagaide gulai Jieknámearas goargnu luossa ja luossabivddus lei mearrideaddji mearkkašupmi Deanuleagi ásaiduhttimii. Ássanbáikkiid válljen mearrašuvai hui guhkás guollesállašbáikkiid vuodul. Vuosttaš čálalaš namuheamit Deanu luossabivddus leat 1500-logu rájes. Luossa lei 1600-logu rájes maid mearkkašáhtti gávpegálvu. Juo 1600-logu rájes lea dieđus, ahte Deanu luossa lea doaimmahuvvon Ruota hoavvá.

Dánmárku-Norgga ja Ruotta-Suoma 1751 rádjesoahpamuša mielde luossabivdu lei oktasaš sápmelaččaid gaskkas ráji goappašiid bealde.

Guollebivddu mearkkašupmái čujuha datnai, ahte go deatnolaččaid luossabivdu ii lihkostuvvan gidđat, de šadde vel 1800-logu loahpas vuolgit mearrabivdui.

Boarráseamos guolástanvugiide Deanus gulai rastábuođđu, man vuollái čoggon bahkadasas luosat bivdojuvvoje geđggiiguin dehe soppiiguin. Rávnnji rastá ráhkaduvvon buođuid gaskkas sáhtii guoli golgadi. Mávssolaččamus joavkkus Deanu luossabivdobáikkiin lei Nuorbenjárgga Vuovdaguokka rastábuođđu, mii lei stuorimussan 30-40 dálodoalu oktasaš luossabivdofidnu. Vuovdaguokka buođđu álge jáhku mielde geavahit 1770-logus. Vuosttaš Deanu virggálaš guolástanjuolggadus bođii fápmui 1873 ja loahpahii loahpalaččat Vuovdaguokka rastábuođu anu. Vuosttaš turistan Detnui bohte englánddalaš luossabivdit 1850-logus. Guolleturisma lassánii nuppi máilmmisoađi maŋŋelaš áiggiid, earenoamážit 1960- ja 1970-loguid.

Deanuleagi sápmelaš ássan gulai ođđa áigge álggus eanas Deanu ja Ohcejoga sámi siiddaide. Dálvádas lea dološ sápmelaš ássama dálvesiida. Šibitdoallu ruohtasuvai Dálvádas guvlui 1700-logus, muhto bivddus – guolásteamis ja meahcebivddus – lei stuora mearkkašupmi guovllu sápmelaččaide vel 1900-logus. Siidagiättis lei maid girku ja girkoeanan lei ránnásiiddas Nuvvosis. Dálvádas hálldahuslaš ja ekonomalaš mearkkašupmi hedjonii measta čuođi jahkái Ohcejoga ja Kárášjoga mearkkašumi nanosmuvvama mielde. 1800-logu mielde siidii ásaiduvve Katekeetta-, Rasmus-, Pieski- ja Vuolab-sogaid oasálaččat.

Deanuleagis ođđadálut ja maŋŋelaš kruvdnavuovdestobut vuodđuduvvoje báikkiide, main ledje buorit guohtoneatnamat ja main gottii bures guoli.

Välimaa ođđadállu vuodđuduvvui Njuorggama gillái sullii girkosiidda ja Njuorggama gaskkamuddui 1858 addojun davimus Sámi ásaiduhttima geaisirlaš gulahusa boadusin. Wars-sohka áasai dálu 1970-logu álggu rádjái ja dan birgenlági vuodđun lei guollebivdu ja sávzadoallu. Musealágádus osttii ávdimin gártan dálu jagi 1981.

Deanuleagis johtin lei guhká Deanu dehe Norgga beale geainnuid veagas. Suoma bealde Välimaa meaddel manni eatnangeaidnu Ohcejogas Njuorggamii gárvánii 1971 ja Dálvádas meaddel manni geaidnu Gáregasnjárggas Ohcejohkii Deanu gátti mielde manni geaidnu ráhkaduvvui 1977-1983.

Ohcejotleagi sápmelaš ássan

Mierašluoppal, Ollila. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke, 2005)

Fállejohka. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hanke 2004)

Govváduš

Ohcejotleagi sápmelaš ássama joavkkus leat seilon ássangiättit, mat govvidit eareanoamáš bures guolle- ja meahccebivddus, eanandoalus, čoaggimis ja boazodoalus eallámušas ožžon sápmelaččaid árbevirolaš ássanvuogi.

Ohcejoga sápmelaš ássan lea čoahkkanan Deanu ja Ohcejoga gurrii boares sohkaeatnamiidda. Ássama saji gávdnan lea mearrašuvvan guolle- ja meahccebivdduin, eanan- ja boazodoaluin bargama ráhkadan rámmaid mielde.

Ohcejotleagis leat Mierašluobbalis Ollila ja Leppälä gaskkas seilon muhtin sierraagát oktonasdáluid ássangiättit 1800-logu álgogeahčen ođđasithuksenáigge. Boarrásit ássangittiid vistit

leat Davvi-Sápmái mihtilmas unnislágán, árvvolaš boares hirsavisttit.

Ollila dálle lea ásaiduhtton Anára guovllus juo 1700-logus boares dálvemáđiija gurrii. Bures seilon unna ássangiättáža boarráseamos visti lea jagi 1816 huksejuvvon. Árvvolaš, boares hirsavisttiid ráhkadan šilljui gullá ássanvisti, návvet, sávdnji ja áittit. Ollila dálle gullá niitoeanan-, guolle- ja rievssatbivddu doarjjabáikin huksejuvvon Fállejohka, mii lea Veahčajávrrre gáttis duoddaris Fállejoga joganjálmádagas. Ássanviesu lea huksen 1880-1890-loguid dalá Ollila isit, Uula (Ovllá) Aikio ja su bárdni Ovllá Joavna huksii láđu jáhku mielde 1939. Fállejogas leat ássan mángii miehtá jagi ns. suidnenáigge sihke murjen-, guolle- ja rievssatbivdoáiggiid; ja doppe leat doallan moadde geassegusa.

Ohcejoga sápmelaš ássama ássangittiide gullá maid Rávdoskáidi rátkkagárddi olis, dološ johtingeainnu gurrii juo 1800-logus siseatnamii huksejuvvon ássangieddi. Rávdoskáidi lea nubbi fásta ássojun báikkiin, mii 1920-logu Ohcejogas ii lean johkaleagis.

Ohcejotleahki lea riikkaviidosaččat divrras duovddaguovlu "Ohcejoga leahki", mii lea klassifiserejuvvon álbmotduovddan.

Historjá

Suoma nuorttabeale Sámis sápmelaš ássan čoahkkanii guollás čáziid dego Deanu ja Ohcejoga gurrii.

Ohcejotleagi sápmelaš ássan gulai ođđa áigge álggus Ohcejoga sámi siidii.

Jagi 1852 rádjegidden ráddjii boazosápmelaččaid johtima ja Ohcejoga sápmelaččat ásaiduvve fásta visttiide árbevirolaš sohkaeatnamiidda juo 1930-lohkui boadidettiin. Eará sápmelaš ássamis spiehkastettiin Ohcejogas eanandoalus, eanangilvimis ja šibitdoalus, bođii deháleamos ealáhus, mii attii lasi guolásteapmái, meahccebivdúi ja čoaggimii.

Ohcejotleagi manni eatnangeaidnu gárvánii Ohcejoga rádjái 1958.

Soađegilli

Bohccuid rátkinbáikkit ja –gárddit

Geahča Anár (3)

Nuortalaččaid ássanbáikkit

Geahča Anár (5)

Soađegili sápmelaš orrun

Mutenia gilli. (Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi – hanke 2004)

Burdnomohki gilli. (Mikko Härö MV/RHO 2008)

bođii ovdeš Soabbada viidodahkii ng. johttisápmelaččaid joavku, geain okta lei Ovlá-áddjá dehege Uula Hetta. Vuohččan Burdnomohkis ledje 5-6 goađi. Oula Hetta oačui Burdnomohki ođđadálu 1901 ja Juho Peltovuoma Neitilä ođđadálu 1904. Gilli lei ovdal nuppi máilmmisoađi stuoris ja das ledje olu orrut, muhto dat duššai Sámi soađis ollislaččat.

Ođđadállu Kaitmit Badje-Luirus miedihuvvui Oula Maggai 1910, gii muotkkui báikái 1913 manjel. Álggos báikki nalde orro goađis, vuosttaš orrunviessu huksejuvvui dáláš náveha báikái ja ođđa 1920-logu mielde. Dállu bázi guorusin 1960. Dállu gohčoduvvui Uulalan isida mielde. Ránnábáikkis bajás Luirujoga lei Ylitalo dehege Badje-Luiru, gos orui Ovlá vielja, Paulus Magga, bearaš. Ylitalo áittit sirdojuvvoje manjel Uulala šilljui.

1960-logu loahpas deavdigohte Lokka ja Porttipahta dahkuáldáid, mat huksenáiggisteaset leigga Eurohpa stuorimus dahkuáldát. Mutenia gilli bázi dahkuáldá ravdii ja álddiseváhkot oruiduhte Vuohču gillái.

Govvádus

Soađegili áiggálaččat gearddádatlaš meahccesápmelaš orrumis čoggosii lea čáhkaduvvon Mutenia ja Burdnomohki gilit sihke Uulala dehege Ovlábáikki meahccedállu. Mutenia gilli ja Uulala meahccedállu leaba muitogovat Lokka dahkujávrrre vuollái báhcán Soabbada sámi siidda sápmelaš orrumis. Burdnomohki gilli bealistis lea Sámi soađi heavvaneami manjel ollásit ođđasithuksejuvvon sámi gilli.

Soađegili hárvvet orrojun, viiddes meahcceguovllus Uulala váldovisti lea measta áidnan Sámi soađis ja dahkujávrrri vuolde seilon ođđadállu, maid Soabbada sápmelaččat vuodđude Luirujoga bajimus gierasuriid gurrii 1800-logu loahpas ja 1900-logu álggus. Uulala šiljus lea seilon dušše 1920-logus huksejun váldovisti, muhto šilljui leat sirdojuvvon ránnábáikkis leamaš Ylitalo visttit. Uulala lea Soađegili gieldda oamastusas ja Sompio-searvvi hálddus. Burdnomohki gilli lea Iso-oja ja Tankajoga gáttiin, gili vistevuođdu bohtá ođđasithuksenáiggis.

Historjá

Soađegili davvioasi dehege dáláš Sámi bálgesa viidodaga sápmelaš orruma šaddan laktása Suoma stuorafurstagotti ja Norgga váldegotti rádjegiddemii 1852, man čuovvumuššan Guovdageainnu ja Eanodaga guovlluin mutko dološ Soabbada viidodahkii logenäre boazosápmelaš bearaša 1870-1890. Ođđa guovllus bearašat jotke boazosápmelaš eallinvuogiset. Dehálaččamus ássanbáikkit šadde Muotkataipale-báikái, Soabbatjávrrre gáttiide ja dáláš Burdnomohki viidodagaide.

1870-logus Guovdageainnu-Eanodaga guovllus

Lassediehtu

Lassi Saressalo, Talvadaksen kylän etnohistoriallinen kehitys. Etnologinen tutkimus tenonsaamelaisen kylän elinkeinomuutoksesta. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos. Folkloristiikan tutkimuksia 1. 1982.

Lapin rakennusperintö. Lapin läänin rakennusperinne ry 1984.

Martti Linkola (toim.), Lappi 4, Saamelaisten ja suomalaisten maa. 1985.

Jorma Huusko, Aarne Tarumaa, Tarja Outila ja Jari Haavikko, Tenojokivarren rakennuskanta. Tutkimusraportti B 10 1986. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto 1986.

Kirsi Aapala, Seitauksosta ja Ukon palvonnasta. Raito 1/1989. Lapin maakuntamuseo.

Leena Tiilikainen, Utsjokilaakson karjanhoitajat. Maatalous saamelaisessa elinkeinokokonaisuudessa 1930-luvulta 1980-luvulle. Lapin maakuntamuseon monisteita 3, 1990.

Christian Carpelan, "Peuranpyytäjien talvikylä Inarissa". Raito 2/1991. Maakunnallinen museolehti. Lapin maakuntamuseo.

Päivi Holsti, Suonikylästä Sevettijärvelle. Kolttasaamelaisten asuttaminen toisen maailmansodan jälkeen. Raito 2/1992.

Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-aluetyöryhmän mietintö II. Mietintö 66/1992. Ympäristöministeriö. Ympäristönsuojeluosasto. Helsinki 1993.

Veikko Huttu-Hiltunen, Mauri Nieminen, Porotalous. Opetushallitus 1993.

Aimo Kehusmaa - Samuli Onnela, Suur-Sodankylän historia 1. Sodankylä, Sompio ja Kemikylä osana Kemian Lappia vuoteen 1747. Suur-Sodankylän historiatoimikunta 1995.

Vauramo, Anu. Kämpiltä kelokyliin - Metsähallituksen suojellut rakennukset. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A. No 44. Vantaa 1995.

Juha Pentikäinen, Saamelaiset - Pohjoisen kansan mytologia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hämeenlinna 1995.

Veli-Pekka Lehtola, Saamelaiset - historia, yhteiskunta, taide. Jyväskylä 1997.

Jarmo Lokio, Lapin kulttuuriympäristöohjelma. Lapin ympäristökeskus. Rovaniemi 1997.

Satu Kalpio ja Tarja Bergman, Lapin perinnemaisemat. Alueelliset ympäristöjulkaisut nr 116. Lapin ympäristökeskus ja Metsähallitus. 1999.

Seppo J. Partanen, Sankareita, veijareita ja huijareita. Lapin kullankaivajien tarina. 1999.

Jukka Pennanen - Klemetti Näkkäläjärvi, Siiddastallan - siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelainen kulttuuri ja sen muuttuminen. 2000.

Ulkomuseoprojekti / Saamelaisten kulttuurikohteiden inventointi, aineistot. Siida - Inarin saamelaismuseum. 2000.

Irja Jefremoff, Lapinkenttien kutsu - inarinsaamelaisia asuinpaikkoja ja kolttakenttiä inventoimassa. Raito 1/2001.

Irja Jefremoff, Varriistállâm: Inarinsaamelaisten vuotuismuutto. Inarin saamelaismuseumin julkaisuja nro 4. Saamelaismuseumin säätiö 2001.

Maarit-Anni Nousuniemi, Tenojokivarren talouksien sidonnaisuus loheen ja lohenkalastukseen ennen ja nyt. Maa- ja metsätalousministeriö 2001.

Matti Sverloff, Suenjelin saamelaisten perintö. Toim. Irja Jefremoff. 2003.

Veli-Pekka Lehtola (toim.), Inari-Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykyaikaan. Inarin kunta 2003.

Liisa Kajala (toim.), Lemmenjoki. Suomen suurin kansallispuisto - The largest National Park in Finland. Metsähallitus 2004.

Klemetti Näkkäläjärvi, Jauristunturin elämää. Itä-Enontekiön poronhoito ennen vuoden 1852 rajansulkua. – Eallin Jávrresduoddaris. Nuorta-Eanodaga lagashistorjá sániiguin ja govaiguin. Jauristunturin elämää. Itä-Enontekiön lähistoriaa sanoin ja kuvin. Eanodaga sámiid searvi rs, Eanodat – Enontekiö 2004.

Maria Sofia Aikio, Tenon- ja Utsjoenlaaksojen kulttuuri-inventointi. Loppuraportti. Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö 2003-2004. Saamelaismuseon julkaisuja no 6. 2005.

Ritva Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742-1886. Studia historica septentrionalia 47. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi 2005.

Klemetti Näkkäläjärvi, Piirteitä Suomen saamelaisten vuotuisierrosta ja asumisesta 1900-luvulla. Tiina Elo ja Päivi Magga (toim.), Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan. Suomen ympäristö 34. Lapin ympäristökeskus 2007.

Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. Museovirasto, arkeologian osasto 2001.

Hannu Heikkinen (toim.), Kuuluuko sääsken ääni taivaaseen. Poromiesten analyysi poronhoidon murroksista Suomen Lapissa 1900-luvulla. Teknillisen korkeakoulun ympäristönsuojelun laboratorion julkaisu. Technology, Society, Environment 3/2003, Teknillinen korkeakoulu 2003.

Kaldoaivin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelma. Metsähallitus, luonnos 28.6.2004.

Anarâs - Inarinsaamelaiset. Sámi musea Siida & Anarâškielâ servi 2006. <http://www.siida.fi/anaras/index.html> (10.3.2008)

Samuli Onnela, Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747-1916. Suur-Sodankylän historiatoimikunta 2006.

Tarja Nahkiaisaja, Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925. Julkaisu 2006:7. Lapinmaan oikeudet. Oikeusministeriö 2006.

Mauno Hiltunen, Norjan ja Norlannin välissä. Enontekiö 1550-1808. Asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta. Scripta Historica 32. Oulun historiaseura 2007.

Klemetti Näkkäläjärvi, Piirteitä Suomen saamelaisten vuotuisierrosta ja asumisesta 1900-luvulla. Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan. Suomen ympäristö 34. Lapin ympäristökeskus 2007.

Matti Enbuske, Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Bibliotheca Historica 113. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008.

J. Juhani Kortessalmi, Poronhoidon synty ja kehitys Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1149. 2008.

Teppo Korhonen, Poroerotus. Historia, toiminta ja tekniset ratkaisut. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1165. 2008.

"Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi" -inventointihanke 2004-2008, aineistot. Lapin ympäristökeskus.